

Introducció a l'etnobotànica d'un poble africà

El món vegetal apareix com un univers ple de signes. Aquest fet, més o menys present a totes les societats, ha fet néixer un nou camp de recerca antropològica, l'*etnobotànica*, que ajuda a comprendre la visió que cada societat es fa de l'univers vegetal. L'autor d'aquest article ha estudiat aquesta qüestió en

una societat africana en la qual tots els sectors de la vida estan més o menys relacionats amb la flora de la zona.

"No n'hi ha prou d'identificar amb precisió cada animal, cada planta, cos celeste o fenomen natural evocats en els mites i en el ritual -tasques múltiples per a les quals l'etnògraf està rarament preparat-: cal saber també quin paper els atribueix cada cultura al si d'un sistema de significacions. Certament, és útil d'il·lustrar la riquesa i la finor de l'observació indígena i de descriure'n els mètodes: atenció prolongada i repetida, exercici assidu de tots els sentits, enginy que no refusa l'anàlisi metòdica de les dejeccions dels animals per tal de conèixer-ne els costums alimentaris, etc. De tots aquests petits detalls, pacientment acumulats en el transcurs dels segles i fidelment transmesos d'una generació a l'altra, només alguns són retinguts per assignar a l'animal o a la planta una funció significant dins d'un sistema. Ara, cal saber quins, car d'una societat a l'altra i per a la mateixa espècie, aquestes relacions no són pas constants".

(Claude Lévi-Strauss: *El pensament salvatge*, Edicions 62, 1971, p.67)

els meus treballs de recerca antropològica sobre la medicina i la farmacopea d'una societat africana —els evuzok del Camerun— m'han conduït —sense ser botànic de professió— a interessar-me per l'etnobotànica d'aquest poble. A ningú no estranyarà que l'univers vegetal ocupi una plaça rellevant en la vida d'un poble que viu al bell mig de la selva equatorial. Tots els sectors de la vida, l'economia, la tecnologia, l'art i la medicina, per esmentar-ne només uns quants, estan íntimament relacionats amb l'univers vegetal. Però cal dir tot seguit que les relacions que els evuzok han creat amb aquest univers no són solament d'ordre utilitari. Són també —i potser abans que tot— d'ordre cognitiu i simbòlic. Els evuzok, com tots els altres pobles de la terra, abans d'utilitzar una

planta per satisfer una necessitat han après a conèixer-ne les seves particularitats, a donar-li un nom, a classificar-la, a posar-la en relació amb altres elements de la natura establint així un teixit de correspondències, analogies i oposicions, tot assenyalant a cada planta un lloc a l'interior d'un sistema de significacions. Es per això que l'univers vegetal apareix com un univers ple de signes. Desxifrar aquests signes, interpretar la funció significant que la societat els atribueix és una de les finalitats de l'etnobotànica. Car per a l'antropòleg no n'hi ha prou d'estudiar el món vegetal des del punt de vista de la ciència botànica. Aquesta ciència li és sens dubte indispensable però no suficient, perquè el botànic considera la planta i l'entorn en el qual creix com un objecte empíric que sotmet a una anàlisi inspirant-se únicament en els principis que governen la seva pròpia ciència. L'etnobotànica, en canvi, s'interessa per la manera com cada societat en particular contempla, organitza, designa, classifica i interpreta el seu univers vegetal. Es ben cert que els botànics no han esperat la naixença de l'etnobotànica per estudiar la flora d'arreu del món. Però sí que podem afirmar que ha sigut gràcies a aquesta nova disciplina, nascuda fa una vintena d'anyos en el si de l'escola etnocientífica de l'antropologia americana, com s'han anat explorant els principis que estructuren les nomenclatures i les taxonomies populars, com també tots aquells altres aspectes que permeten de comprendre la visió que cada societat es fa de l'univers vegetal.

Els estudis de Conklin (1954) sobre els hanuno de Filipines; de Berlin, Breedlove i Raven (1974) sobre els tzeltal de Mèxic; de Friedberg sobre els bunaq de l'illa Timor; de Dournes (1969) sobre els jorai del Vietnam, entre altres, són exemples eloqüents d'aquest tipus de recerca.

L'etnografia del món vegetal

L'estudi de les plantes medicinals és moda. Una mica pertot arreu es van publicant reculls de plantes que assenyalen les seves utilitzacions, sobretot de caire medicinal, cosmètic i culinari. Es desempolsega els estudis dels folkloristes per proposar una medicina o una cuina alternatives. Però en aquests reculls les plantes són presentades fora del context social i cultural en el qual les seves aplicacions van ser pensades. Quan una revista ("Misión", Olot) publica una *Petita auca de l'herbolari* i ens diu per exemple que la reina dels prats (*Filipendia ulmaria*) és un bon diurètic i apropiada per combatre el reumatisme articular, no sabem pas si aquesta aplicació és l'expressió d'un saber popular o simplement el resultat d'una temptativa de compromís entre aquest saber i la ciència mèdica "oficial", com semblen suggerir-ho els termes erudits de "diurètic" i "reumatisme articular". La identificació científica —ben útil, és cert!— és un altre exemple d'aquesta temptativa de compromís, com ho és també la descripció de la planta treta d'un manual de botànica. Així es fan les paus amb la ciència tot donant un aire de serietat científica a aquests sistemes *naturals* per guarir o alimentar-se. Però el més greu és que aquests reculls es presenten gairebé sempre com una mostra del "saber popular i tradicional" dels nostres pobles, quan en realitat a penes ens diuen res de les concepcions botàniques populars, ni de les representacions sobre el cos humà, ni dels conceptes mèdics tradicionals que van determinar l'ús de tal o tal planta en un marc geogràfic i temporal ben delimitats. ¿Quina relació s'havia establert entre aquests sistemes i aquella planta que s'anomenava amb un nom tan suggestiu de reina dels prats? Potser mai no podrem saber-ho, però en tot cas cal intentar-ho. El camp d'exploració de les

per Lluís Mallart i Guimerà

Lluís Mallart i Guimerà (Barcelona, 1932) és llicenciat en etnologia per la Universitat de Nanterre (França) i actualment desenvolupa la seva tasca pedagògica i investigadora en el departament d'etnologia de la citada universitat francesa. Entre altres publicacions és autor dels llibres: *Médecine, pharmacopée et evuzok* (París, 1977) i *Ni dos ni ventre* (París, 1981).

(ciència 23

gener 1983/Volum 3/37) 37

etnociències o ciències populars roman obert i no ha de limitar-se a les societats foranes o llunyanes. Pel que fa a les nostres societats, l'etnohistòria i l'etnobotànica fan bona companyia.

El cas dels evuzok potser és diferent. Aquesta societat manté una relació molt íntima amb l'univers vegetal que l'envolta. L'etnografia d'aquest univers esdevé més fàcil. La gent no tan sols utilitza les plantes, sinó que sap designar-les pel seu nom, identificar-les i explicar-ne mil detalls. Quan els evuzok proclamen que *els arbres i les herbes* (és a dir, tot el món vegetal) *és un do que els va ser llegat pels seus avantpassats*, es refereixen sobretot a la *ciència* sobre el món vegetal, que consideren com una herència que es transmet de generació en generació. Però aquesta *ciència* no forma un *corpus* explícit i sistemàtic. La lògica moltes vegades inconscient de les seves relacions ha de deduir-se a través d'un examen minuciós de tots els seus elements. Es per això que l'enquesta etnogràfica ha d'orientar-se en tots els sentits. Es per això també que l'*etnografia del món vegetal* implica al mateix temps l'etnografia de tots els altres aspectes de la cultura de la societat que s'estudia.

La ciència de les qualitats sensibles

He dit que l'interès per l'etnobotànica evuzok va néixer, en el meu cas, com una necessitat per comprendre una sèrie de problemes d'interpretació que se'm plantejaven en estudiar la farmacopea i el sistema ritual d'aquest poble. Un fet va cridar-me l'atenció. Durant la celebració d'un ritus de purificació anomenat *eva mete*, la persona encarregada de dirigir-lo convidava els assistents a anar a la selva a buscar una planta. A mesura que cada un d'ells anava tornant i lliurava la planta que havia collit al mestre del ritual, aquest

l'examinava amb molta atenció, palpant les seves fulles, tastant la seva saba, demanant consell si calia als seus ajudants, per decidir si la planta era bona o no per preparar l'aigua lustral que hauria de servir per a la purificació. Aquella tria es presentava com l'expressió d'un acte classificatori. Per què unes plantes eren acceptades i altres eren descartades? Més tard vaig saber que els evuzok distingien dues menes de plantes, les *diürnes* i les *nocturnes*, segons podien ser emprades en un tipus de ritus relacionats amb els avantpassats o en un altre en relació amb la màgia i la bruixeria. De mica en mica vaig anar establint l'inventari d'aquestes dues *classes* de plantes, tasca que no va resoldre el problema fonamental que planteja qualsevol forma de classificació i que es pot formular d'aquesta manera: *¿quins eren els criteris que permetien als evuzok d'establir una classificació com l'esmentada?*

Un altre fet. Examinant un recull de més o menys cinc-cents receptes farmacològiques que els medecinaires evuzok m'havien comunicat, vaig constatar que no sempre un curandero utilitzava la mateixa planta per guarir la mateixa malaltia, al mateix temps que, per altra banda, els diferents medecinaires no sempre coincidien en l'ús que feien de les plantes. Aquesta constatació, que no té res de sorprenent i que en un principi vaig atribuir a una possible diversitat de tradicions i d'origens, em va permetre, això no obstant, de formular la primera hipòtesi de treball: *allò que permet als evuzok d'organitzar i classificar les plantes tant des d'un punt de vista empíric com simbòlic no són els seus usos (plantes comestibles, plantes cultivables, plantes medicinals...), sinó la selecció de certs trets operada per l'esperit humà, als quals aquest mateix esperit els atribueix una funció ja sigui d'ordre medicinal, que podria formular-se dient per exemple: *les plantes amargues curen tal malaltia*; ja sigui d'ordre simbòlic, que podria*

formular-se dient per exemple: *les plantes espinoses constitueixen un bon suport material per als encanteris*. Cal dir tot seguit que els trets retinguts per l'esperit pertanyent a la categoria d'allò que és directament perceptible pels sentits, com el color, el gust, l'olor, la forma... etc., i que és suficient de retenir un sol tret de la planta per assignar-li una funció significativa i específica. Es així com l'estudi del món vegetal i de les seves utilitzacions medicinals i rituals es va anar convertint en un estudi d'allò que C. Lévi-Strauss anomena la *science du concret* o la *lògica de les qualitats sensibles*, és a dir, en una recerca dels mecanismes lògics a través dels quals l'esperit estructura l'univers vegetal prenent com a base la realitat concreta que perceben els sentits.

Notes metodològiques

Per fer un estudi d'aquest ordre cal definir l'àmbit d'allò que més amunt hem anomenat "l'etnografia del món vegetal" i que d'una manera general ha de cobrir tots els camps de relacions possibles que la societat estudiada manté amb aquest univers. La *grille* d'anàlisi que presento a continuació ha sigut elaborada per aplicar-la a una societat africana. Amb els acomodaments necessaris, pot ser útil per a l'estudi de l'etnobotànica d'altres pobles. Al meu entendre una etnografia del món vegetal ha de tenir en compte els punts següents:

1. *Nom local de la planta.* Anàlisi lingüística del nom. Recull de les etimologies populars. Aquest punt ha d'anar acompanyat de la preparació d'un herbari a fi de procedir a la identificació científica.
2. *Indicacions taxonòmiques:* cada poble té les seves pròpies categories taxonòmiques.

ques. La classificació en "gèneres", "espècies", "varietats" i "famílies" no és vàlida per a totes les cultures. Els evuzok parlen de les plantes en termes de parentiu: plantes d'un mateix clan, d'un mateix llinatge...

3. *Localització*: característiques sobre l'entorn on creix la planta, assenyalades pels informadors.

4. *Descripció local de la planta* (que no ha de confondre's amb la descripció científica dels botànics). Com veurem més endavant, aquest punt és molt important.

5. *Per a les plantes cultivables*: tipus de camps; temps i tècniques emprades per al seu conreu i per a la seva recol·lecció; dades sobre l'organització social del treball; festes i actes rituals associats al conreu i recol·lecció d'aquestes plantes, etc.

6. *Per a les plantes comestibles*: mode de preparació culinària; forma de consumació; interdictes associats a la consumació; consumidors (qui pot menjar-la?), etc.

7. *Comercialització*: sobretot a través dels mercats locals. És important estudiar la *circulació* de certs productes d'origen vegetal: regals, ofrenes rituals, intercanvis...

8. *Tecnologia*: gairebé tota la tecnologia evuzok està relacionada amb el món vegetal que li ofereix la matèria primera per satisfer totes les seves necessitats: construcció de l'hàbitat, fabricació de la vestimenta, mobiliari, estris de cuina, eines de treball, instruments de música, trampes, xarxes, cordes, colorants, adhesius, combustibles, begudes, verins, olis... etc. Per a cada planta cal anotar les seves aplicacions tecnològiques tradicionals.

9. *Farmacopea*: pels evuzok les paraules "herba" i "arbre" són sinònims de "medicina", la qual cosa ens assenyalava ja la importància del món vegetal en el camp farmacològic. Des del punt de vista de l'enquesta etnogràfica cal tenir en

compte: *a)* l'element vegetal utilitzat (saba, escorça, arrel, fulla, etc.); *b)* l'associació amb altres vegetals; *c)* el mode de preparació i *d)* el mode d'administració.

10. *Usos rituals (medicinals i no medicinals)*: aquesta distinció és important, almenys per a l'enquesta. Molts ritus evuzok tenen una dimensió terapèutica, encara que cal dir també que les nocions de "malaltia" i de "remei" són pels evuzok unes nocions molt més àmplies que les nostres. Sigui el que sigui, el que cal és tenir present les característiques del sistema ritual i de consignar l'ús que els evuzok fan dels vegetals en cada un dels ritus tot tenint present el context en el qual s'inscriuen. En aquest terreny, la dimensió simbòlica assenyalada als vegetals és molt important.

11. *Indicacions d'ordre simbòlic*: en aquest moment de l'enquesta el que cal consignar són les explicacions fetes pels mateixos interessats sobre els seus símbols vegetals. El *corpus* d'aquestes explicacions correspon a allò que l'antropòleg americà V. Uner anomena "la dimensió exegetica", que, juntament amb altres, permet de comprendre la significació d'un símbol. Pel que fa als símbols vegetals, aquesta exègesi és feta pels evuzok prenent en consideració: *a)* el nom de la planta, i *b)* les propietats naturals o materials de la planta que la cultura selecciona per donar-li una dimensió simbòlica.

12. *Literatura oral*: l'etnografia del món vegetal no pot deixar d'explorar aquest àmbit de la cultura d'un poble. Els mites, els contes, els proverbis, les endevinalles, les dites, els cants, etc. solen acordar una plaça important a les plantes.

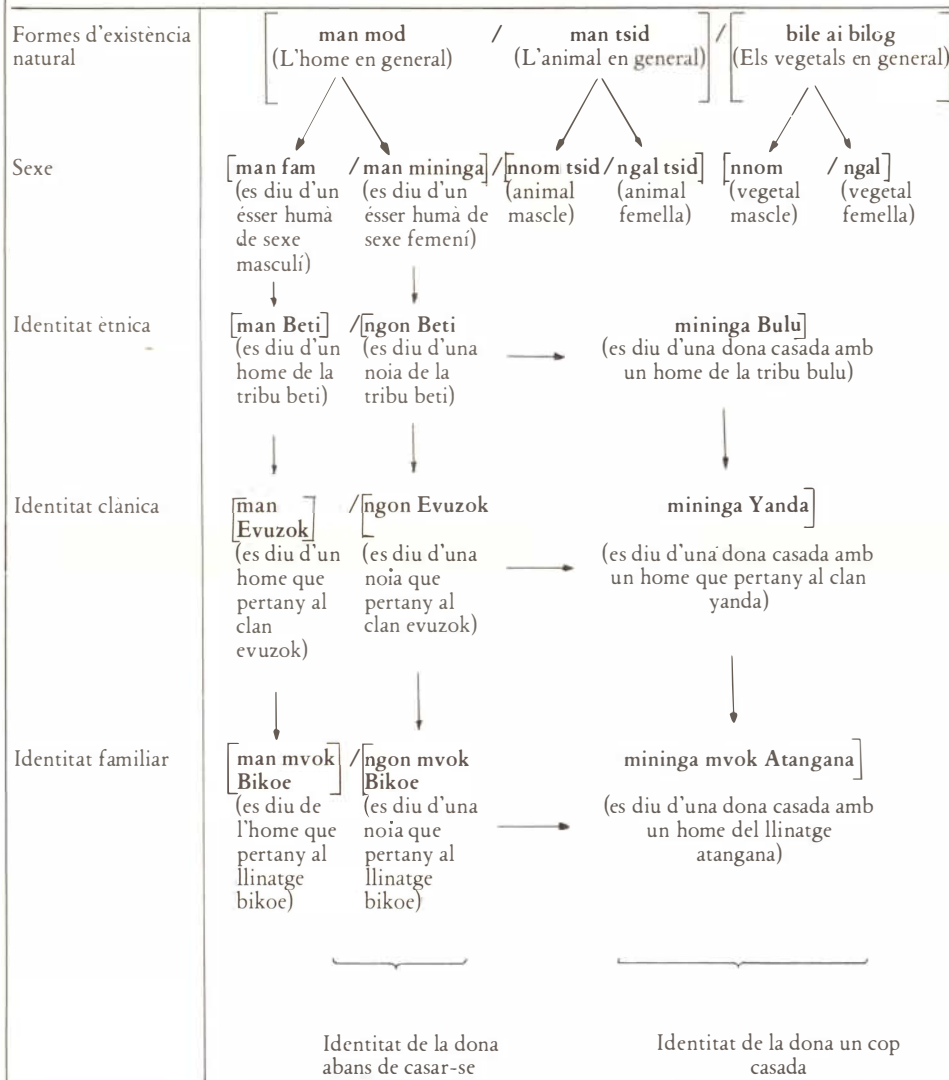
Aquesta *grille* no ha d'aplicar-se d'una manera mecànica. S'ha d'utilitzar com una pauta o com una guia que assenyalava a l'antropòleg els camps envers els quals ha d'orientar la seva investigació. Molts dels seus punts exigeixen per altra banda una enquesta completament a part, com

és el cas, per exemple, de tot allò que fa referència a la farmacopea, el ritual i la literatura oral. Es així almenys com nosaltres hem procedit en l'estudi de l'etnobotànica del poble evuzok i hem pogut recollir una massa considerable d'informacions. En les planes següents examinarem alguns punts de la nostra pauta tenint en compte les dades recollides.

Els noms de les plantes. Primeres indicacions taxonòmiques

Examinem en primer lloc la manera com els evuzok conceben allò que nosaltres anomenaríem el regne vegetal. Segons el nostre propi sistema d'organització de l'univers, la paraula regne designa cadascun dels tres grans grups en què es consideren dividits tots els éssers naturals, que són el regne animal, vegetal i mineral. Segons aquesta manera de concebre les coses, l'animalitat és un tret comú a l'home (animal racional) i als animals no racionals. Els evuzok distingeixen evidentment tots aquests éssers de la natura però no de la mateixa manera. Des d'un punt de vista lingüístic estableixen una diferència entre l'home i l'animal, per una banda, i els vegetals, per l'altra. Quan es vol parlar de l'home (*mod*) o de l'animal (*tsid*) no racional, la llengua ewondo utilitza les expressions *man mod* o *man tsid* respectivament. Mentre que el terme *man* desapareix quan es vol parlar dels vegetals en general. Per altra banda, la llengua ewondo no posseeix un terme equivalent a "vegetal". Quan els evuzok volen parlar de la flora en general utilitzen l'expressió "els arbres i les herbes" (*bile ai bilog*), fent abstracció de les altres formes de vida vegetal que els evuzok coneixen (i anomenen) i que no entren dins de les categories "arbre" o "herba", com són per exemple les lianes herbàcies (*nkol*) o llenyoses (*ndig*). L'absència del

Taula 1: anàlisi semàntica del terme "man"
Classificació i definició evuzok dels éssers naturals

bal, clànica o familiar d'una noia no s'expressa mai pel terme *man*. Es així, doncs, com aquest terme que alguns autors solen traduir una mica ràpidament per "fill de...", "originari de...", és utilitzat en un nombre ben precís de casos per marcar: a) una certa forma de vida comuna entre els homes i els animals i que es distingeix d'aquella que posseeixen les plantes; b) el caràcter social de la sexualitat humana, caràcter que no té la funció reproductora dels animals i dels vegetals, i, en fi, c) la dimensió *estable* de la identitat social de l'home per oposició a la *mobilitat* de l'estatut de la dona.

Hem vist que en el nivell classificatori més inclusiu A), els evuzok no disposen d'un terme equivalent al de "vegetal" o "planta". Per expressar aquest concepte utilitzen la fórmula descriptiva i abreujada de *bile ai bilog* (arbres i herbes), abreujada perquè sobreentén totes les altres formes de vida vegetal conegudes pels evuzok. Cal dir també que l'ús d'aquesta fórmula és més aviat rar. En el nivell classificatori següent B), els evuzok distingeixen una sèrie de formes d'existència vegetal, no massa nombroses, que es designa mitjançant un lexeu primari o terme de base. Els noms d'aquestes formes d'existència són principalment quatre:

- ele*: "arbre" (planta llenyosa autònoma)
- elog*: "herba" (planta herbàcia autònoma)
- ndig*: "liana" (planta llenyosa amb suport)
- nkol*: "liana" (planta herbàcia amb suport)

Amb tot, aquestes quatre categories classificatòries no inclouen totes les formes de vida vegetal conegudes pels evuzok. En efecte, si considerem el nivell classificatori següent C) constatem que cada nom d'arbre, herba o liana va acompanyat (o pot anar-hi) del terme de base

terme *man* quan es vol parlar del món vegetal en general i la manera diferent d'emprar-lo quan es tracta de l'home o de l'animal, mostra la manera com els evuzok distingeixen i oposen entre si aquests diferents éssers de la natura. Per a més claredat examinem la taula 1.

L'anàlisi semàntica del terme *man* ens mostra en primer lloc que entre l'home en general (*man mod*) i allò que nosaltres anomenariem l'espècie animal (*man tsid*) hi ha una certa homologia (marcada lingüísticament amb el terme *man*) en la seva forma d'existència, i que totes dues s'oposen a la forma de vida dels vegetals. Per altra banda, cal assenyalar que en cap moment l'home no és considerat com un ésser animal. Així, doncs, la nostra oposició entre *regne animal* / *regne vegetal* no sembla pertinent pels evuzok, com tampoc no ho és aquella altra que nosaltres fem entre *animal racional* / *animal irracional*. Els evuzok no defineixen l'home en funció ni de la seva animalitat ni de la seva racionalitat. Per definir l'home, aquest poble pren en consideració dues coses: el caràcter específic de la seva sexualitat i la seva identitat social (ètnica, clànica...). Pel que fa al primer tret cal assenyalar la presència

del terme *man* per oposar el sexe masculí (*man fam*) al sexe femení (*man mininga*), terme que desapareix en designar el sexe dels animals i de les plantes, que és designat per l'oposició *nnom/ngal* que podríem traduir per mascle/femella. La sexualitat humana té una dimensió social que no té la funció reproductora dels animals i les plantes. Diguem encara que pel que fa als vegetals els termes mascle/femella s'apliquen només a certes plantes d'una manera analògica segons es tracti d'arbres que donin fruits o no. Hem dit que l'home es defineix també per la seva identitat social. Aquesta identitat, però, no és la mateixa segons es tracti d'un home o d'una dona. I és per això que quan els evuzok tracten de definir-la oposen el terme *man* al terme *ngon*. La identitat de l'home és *estable*, com ho és el sexe de l'home i de la dona (els dos marcats pel terme *man*), mentre que la de la dona es caracteritza per una certa *mobilitat*. En una societat exogàmica i patrilineal com la dels evuzok, l'home *roman* dins del seu grup social mentre que la noia és destinada a sortir-ne per esdevenir pel joc de les aliances matrimonials una *dona* del grup social del seu marit. I és per això que la identitat tri-

corresponent del nivell superior, com ho mostrem en els exemples següents:

abel ele: "l'arbre *abel*" (*Canarium schwin-furthii*)

abomendzana elog: "l'herba *abomendzana*" (*Piper umbellatum*)

abomendzana ndig: "la liana *abomendzana*" (*Piper guineense*)

akon nkol: "la liana *akon*" (*Mucuna pruriens*)

La utilització del terme de base (*ele*, *elog*, *ndig* i *nkol*) és facultatiu, fora del cas en què dues formes d'existència vegetal són designades pel mateix nom, com *Piper umbellatum* i *Piper guineense*, una planta herbàcia i una liana llenyosa que són designades pel mateix nom: *abomendzana*. Però en el sistema de nomenclatura de l'univers vegetal evuzok hi ha altres plantes *b*) que no formen part d'aquestes quatre categories vegetals fonamentals. Aquestes plantes pertanyen a diverses categories diferents mútuament exclusives. Les principals són les següents:

ekon: terme genèric amb el qual els evuzok anomenen una classe de bananers (*Musa paradisiaca*).

odzoe: terme genèric amb el qual els evuzok anomenen una altra classe de bananers (*Musa sapientium*).

zam: terme genèric amb el qual els evuzok anomenen les plantes de la família de les palmàcies que pertanyen al gènere *Rap-hia*.

alen: terme genèric amb el qual els evuzok anomenen les palmàcies que pertanyen al gènere *Elaeis*.

mvondo: nom genèric amb el qual els evuzok anomenen les palmàcies que pertanyen al gènere *Cocos*.

nkog: nom genèric amb el qual els evuzok anomenen les plantes del gènere *Saccharum* (canya de sucre).

via: terme genèric amb el qual els evuzok anomenen els bolets.

Des d'un punt de vista classificatori semblaria que tots aquests noms de classe se situen al mateix nivell *B*) que les quatre categories fonamentals que hem esmentat més amunt, car tots aquests noms designen una forma d'existència vegetal diferent de la dels arbres, les herbes o les lianes. Lingüísticament, tots aquests noms són expressats mitjançant un lexema primari. Per altra banda cal assenyalar també que la llengua ewondo no disposa de cap terme genèric que inclogui per exemple els bananers *ekon* i *odzoe* o les palmàcies *zam*, *alen* i *mvondo*.

En el nivell classificatori següent *C*) —que podria correspondre a la nostra categoria classificatòria de "gènere"—, hi trobem tots aquells noms d'*arbres*, d'*herber*, de *lianes*, de *bolets*... que estan immediatament inclosos en una d'aquestes categories designant les diferents formes d'existència vegetal *B*). Aquest nivell classificatori és, tant des d'un punt de vista numèric com pràctic, el més important de tots. Segons els nostres càlculs, un evuzok és capaç de designar pel seu nom almenys uns cinc-cents organismes vegetals. I aquests noms són els més utilitzats en la vida de cada dia. Diguem tot seguit que cada "gènere" té un nom propi. Pel que fa als arbres, les herbes i les lianes (herbàcies i llenyoses), i tal com ja ho hem dit més amunt, el nom propi pot anar acompanyat del terme de base designant aquestes quatre formes d'existència vegetal. El mateix podem dir pel que fa als bananers *ekon* (*axib ekon*, *evan ekon*, *elad ekon*...) i la canya de sucre *nkog* (*mbinda nkog*, *eson nkog*, *sala nkog*...). Aquest procediment de denominació no és emprat, en canvi, pel que fa a les altres formes d'existència vegetal (*odzoe*, *zam*, *alen*, *mvondo*, *via*...). Això, però, només és cert si prenem en consideració la nomenclatura dels noms de "gènere". Així, per exemple un evuzok parlant del bolet *tolon* no dirà mai *tolon via* (el bolet *tolon*), sinó simplement

tolon. En aquests casos, el determinant no va acompanyat del terme de base del nivell classificatori superior. Això no obstant, si en un moment donat aquest mateix evuzok vol explicar què és un *tolon* dirà: *tolon ane via* (el *tolon* és un bolet). El perquè d'aquestes diferències, de moment, no el sabem.

Diguem també que gairebé sempre els noms de "gènere" són noms simples (*adjab*, *atondo*, *akom*...), fora d'alguns casos en què el nom és una expressió, com per exemple:

ele beyem: "l'arbre-dels-bruixots" (*Guibourtia tessmannii*)

nlag mvondo: "el corn-de-l'antílop-mvondo" (*Hibiscus sp.*)

ebebega Zamba: "l'arbre-plantat-per-Déu" (*Uapaca spp.*)

Si molts noms de "gènere" tenen un sentit autònom, d'altres en canvi són derivats de verbs, adjectius o d'altres noms significant llavors una característica de la planta, un ús, o totes dues coses a la vegada. Així, per exemple:

elad ekon: "el bananer *elad*" (*elad* és un nom derivat del verb *lad*, que vol dir "ajuntar", "unir". Els fruits d'aquest bananer estan molt cenyits. I és per aquesta raó que els evuzok l'utilitzen per preparar certes *medecines* rituals destinades a obtenir la reconciliació entre persones que no viuen en pau.

dibi elog: "l'herba-de-les-tenebres" (*Adenostemma sp.*) (*dibi* vol dir "tenebres", "foscor" i és un nom derivat del verb *dib*, que vol dir "tancar". Aquest nom li ve del color verd fosc d'una cara de les seves fulles. Fent referència al nom d'aquesta planta, els evuzok diuen que té el poder de "tancar" o d'"enfosquir" el camí dels enemics, i és per aquesta raó que s'utilitza com una *medicina* ritual de caire protector.

Els exemples podrien multiplicar-se. Diguem per cloure aquest punt que els evuzok són molt amants de fer jocs de paraules amb els noms de les plantes

buscant derivacions o semblances fonètiques a fi d'explicar les virtuts curatives o les funcions simbòliques que solen atribuir-los. Una mica per allò que "el nom fa la cosa". Els evuzok donen una importància molt gran als noms de les plantes. El medecinaire que no coneix el nom de les plantes que utilitza és un impostor. Aquesta importància és assenyalada pel fet que la llengua ewondo posseeix un terme (*obokoe*) per designar d'una manera general tots els organismes vegetals que no tenen un nom propi. En el nivell classificatori següent *D*) els noms que designen allò que nosaltres anomenaríem les "espècies" vegetals són molt pocs i els criteris emprats per diferenciar-les molt reduïts. Aquests criteris es redueixen a tres formes d'oposicions:

mascle/femella, natiu/estranger, selva/vilatge (D_1/D_2 ; D_3/D_4 ; D_5/D_6) segons la planta produeix fruits o no, sigui d'origen local o introduït o, en fi, sigui considerada salvatge o cultivada. En aquests casos el nom indicant el "gènere" es determina pel terme assenyalant l'"espècie". Exemples: *nnom abayag* ("abayag mascle"), *ofumbi Beti* ("ofumbi dels Beti", és a dir, del país), *ofumbi ntanan* ("ofumbi (introduït) pels blancs"), etc. Cal assenyalat que des d'un punt de vista botànic aquestes "espècies" evuzok no pertanyen sempre al mateix gènere botànic, ni tan sols de vegades a la mateixa família científica. D'una manera esquemàtica, la classificació vegetal evuzok es presenta de la forma següent:

La localització

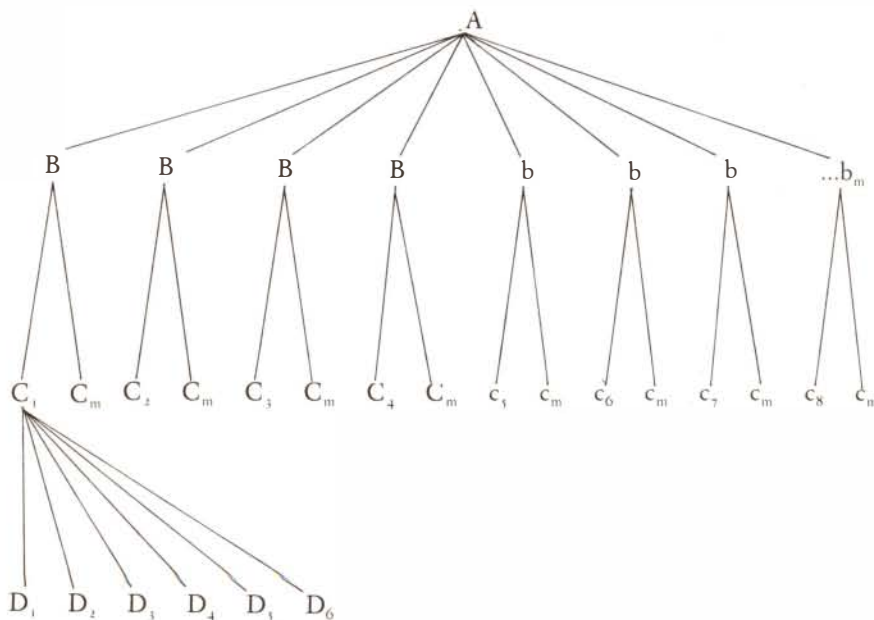
Un aspecte important que l'enquesta etnobotànica ha de tenir present és el de la localització de les plantes. No es tracta de precisar botànicament l'entorn on s'ha collit la mostra que ha de servir per a la identificació científica de la planta. Es tracta de tenir en compte els conceptes evuzok relatius a la toponímia local i de les principals formacions vegetals reconegudes per aquesta societat. La representació de l'espai vegetal no és sinó un aspecte de la concepció de l'espai en general. Cal saber per exemple que a nivell simbòlic l'oposició entre el poblat (espai social on regna l'ordre dels avantpassats) i la selva (espai asocial) és molt important i que entre l'un i l'altre hi ha un espai intermedi associat moltes vegades a una funció de mediació. Una planta, segons creix en un o altre d'aquests espais, pot tenir un caràcter simbòlic diferent. Per altra banda, els evuzok tenen en compte certes condicions climatològiques per definir i distingir un espai vegetal d'un altre. Es parla d'espais secs i humits, calents i refrescants, assolellats i ombrívols...etc. Totes aquestes característiques poden permetre d'establir diferents tipus d'associacions. La qualitat de la terra és presa moltes vegades en consideració. Així per exemple es diu que la terra dels voltants del lloc on creix un *Terminalia superba* és molt bona per als cultius. Després d'un part, es deixa la placenta arran de terra enmig dels seus magnífics contraforts a fi que la dona que ha donat a llum pugui fer-ho una altra vegada. Els evuzok atribueixen a aquest arbre la virtut de comunicar la fecunditat i la longevitat, i l'associen a l'ordre social. El seu nom ewondo *-akcm-* és un derivat de *kcm*, que vol dir "sempre", "molt de temps". El *Barteria fistulosa*, en

nivell classificatori A)
[vegetal]

nivell classificatori C)
["gèneres"]

nivell classificatori B)
[formes d'existència vegetal]

nivell classificatori D)
["espècies"]

canvi, és un arbre formiguer que creix aïllat en terrenys que els evuzok consideren infèrtils a causa de les formigues. Al revés de l'anterior, aquest arbre és associat a l'esterilitat i la bruixeria, i el seu nom, *mebenga*, serveix per designar els bruixots egoistes que només pensen en la seva pròpia prosperitat i que els evuzok anomenen també "els solitaris", com el *Barteria fistulosa* que "viu tot sol". Un altre punt que fa veure la importància de la localització: de vegades el nom d'una planta pot canviar segons el lloc on creixi. L'exemple típic és el d'*Uapaca standtii*. Quan aquest arbre creix al bell mig de la selva, els evuzok l'anomenen *ebebega Zamba* ("l'arbre-plantat-per-Déu"), perquè, allunyat dels humans, en aquell indret l'arbre guarda tota l'eficàcia que se li atribueix i que els medecinaires són capaços de manipular; però quan aquest mateix arbre creix a la vora dels poblats llavors és anomenat *asam* ("l'espoliat") per l'abús que la gent ha fet de les seves escorces, les quals, en aquest cas, han perdut ja una part de la seva veritable eficàcia simbòlica. A través d'aquest exemple pot veure's com l'oposició entre la *selva* i el *poblat*, inicialment doncs de caire espacial, n'implica d'altres d'un caire diferent, com: *ús reduït o esotèric/ús popular, eficàcia/perdua d'eficàcia*.

Descripció local de les plantes

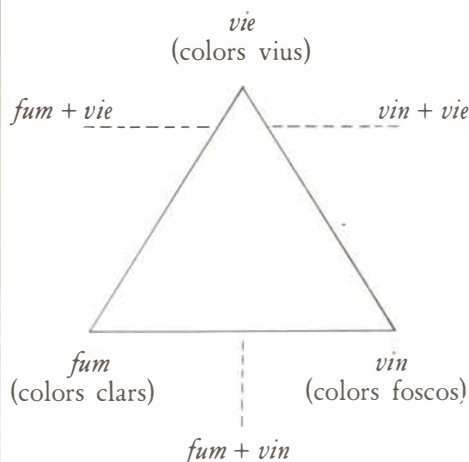
A l nostre entendre la descripció evuzok de les plantes és un dels punts més importants de l'enquesta etnogràfica sobre l'univers vegetal. Hem dit *descripció evuzok*. És inútil repetir que les descripcions científiques elaborades pels botànics són d'una gran utilitat per a l'antropòleg. Però en el marc d'aquesta recerca l'antropòleg s'interessa per descobrir la manera com la gent parla dels vegetals. Els evuzok no han elaborat cap

manual de botànica local. Però tothom sap descriure amb més o menys precisió les plantes que coneix. I és aquest tipus de discurs que cal consignar per poder analitzar després els criteris retinguts, ja sigui per identificar una planta, ja sigui per assignar-li una funció terapèutica o significant. El que ens sembla important en aquest tipus d'enquesta és deixar parlar lliurement la gent sense fer preguntes que puguin orientar massa la resposta. Car el perill és de formular unes qüestions que impliquin ja una certa concepció dels vegetals, privilegiant uns aspectes i deixant-ne de banda uns altres. *A priori* pot dir-se que l'antropòleg no sap res de la manera com la societat que estudia concep els organismes vegetals. Una pregunta d'ordre general pot ser moltes vegades suficient per obtenir una descripció dels trets principals que es reté per identificar una espècie. És cert que no sempre tots els informadors parlant d'una mateixa planta coincidiran en tots els detalls, però la descripció de l'un pot completar la de l'altre, i la suma de totes elles pot ser un bon exponent del saber popular sobre una planta determinada. Ha sigut fent una enquesta d'aquest tipus com hem pogut reunir una informació considerable sobre la manera com els evuzok parlen dels vegetals: dels conceptes utilitzats per distingir-ne els elements, de la manera de descriure'n les característiques i propie-

tats: la talla, la forma, el color, el gust, l'olor, la consistència del tronc, de les fulles, de la saba, dels fruits, etc.. Més que mai en una enquesta com aquesta cal emprar la llengua del país i prendre en consideració les distincions que la llengua opera i el contingut que es dona a cada una d'elles.

Un exemple entre molts. Descriuint les plantes, els evuzok es refereixen al color dels seus elements. Aquesta qüestió sola mereixeria un estudi a part. Diguem breument que la manera de designar els colors és molt diferent de la nostra. En parlar del color de les plantes, els evuzok empen gairebé sempre una forma verbal, la qual cosa ja demostra, en aquest cas, que el color és concebut més com un acte, un esdevenir, que com una qualitat immutable. Per altra banda, els evuzok utilitzen bàsicament tres verbs designant més la intensitat o el to d'un color que el color mateix. Aquestes formes verbals són *fum* ("clarejar"), *vin* ("fosquejar") i *vie* ("colorar"). Tots els colors pàl·lids (groc, gris, verd...) són designats pel verb *fum*; tots els colors foscos (marró, morat, verd, blau...) són designats pel verb *vin*; i en fi tots els colors vius (vermell, groc...) són designats pel verb *vie* (que vol dir també "madurar"). Però es pot matisar combinant aquestes tres formes verbals com es veu en la figura següent:

Així, per exemple, quan els evuzok volen designar el color gris fosc del tronc d'un arbre empraran les formes verbals *fum* i *vin*, que podríem traduir dient: "el tronc d'aquest arbre és entre *clar* i *fosc*".

El color dels vegetals és un element que pot determinar ja sigui una aplicació medicinal, ja sigui l'elaboració d'un símbol ritual. Un exemple només: moltes anomalies del cicle menstrual de la dona són tractades amb les escorces de color vermellós de l'arbre *Pterocarpus soyauxii*. Aquest arbre, que segrega una substància resinosa de color vermell, és anomenat *mbel* o *ele meki*, aquesta darrera denominació significant literalment "l'arbre-de-sang". L'amenorrea (manca o cessació anormal del flux menstrual) és considerada pels evuzok una minimenopausa. La cessació natural de les regles és designada amb el terme de *ndibi*, terme relacionat amb les nocions de "foscor" i de "tancament": la dona que ha cessat de tenir les regles té un ventre "tancat" o "fosc". Per curar l'amenorrea, el medecinaire utilitza "l'herba-de-les-tenebres" (*dibi elog*, cf. p. 15) juntament amb les escorces vermelloses de *Pterocarpus soyauxii*. Aquesta combinació de colors (negre + vermell) és associada a la malaltia de la dona i a la seva guarició. L'eficàcia simbòlica d'aquest tractament ritual es fonamenta en l'ús d'unes plantes que suggereixen el pas d'un estat, en el qual el ventre de la dona roman "tancat" o "fosc", a un altre en el qual aquest ventre s'obrirà per donar pas al flux menstrual.

La llista de les propietats sensibles retingudes pels evuzok en contemplar l'univers vegetal seria llarga, i més llarg encara l'estudi de totes les seves relacions amb els sistemes farmacològic, simbòlic o ritual. Citem encara un altre cas. Hi ha una sèrie de plantes que els evuzok qualifiquen d'*evovoe*. Aquestes plantes es caracteritzen pel fet que al-

menys un dels seus elements (escorça, saba...) és a) suau al tacte, o b) dolç al paladar, o c) refrescant o, en fi, d) tou o tendre si es considera la seva consistència. *Evovoe* és un derivat del nom *mvovoe* que vol dir "pau, tranquil·litat, salut...".

Des d'un punt de vista moral o social, un home *evovoe* és un home plàcid, tranquil, que viu en pau amb tothom. Així no és gens estrany que les plantes *evovoe* tinguin un paper molt important en tots aquells ritus que cerquen la cohesió social o la integració de l'individu dins de la societat. El mateix podríem dir d'una altra classe de plantes anomenades *akil* a causa de la substància (saba, resina...) viscosa i adhesiva que segueguen, aquesta propietat essent associada a la noció de cohesió social. En un altre pla, però seguint el mateix ordre d'idees, aquestes plantes *akil* són emprades per cicatritzar les ferides, i la idea de cicatritzar és expressada en ewondo pel verb *lad*, que vol dir "unir" allò que està separat. Per altra banda totes aquestes plantes qualificades d'*evovoe* i d'*akil* són oposades a una sèrie d'altres plantes que tenen l'escorça rugosa, les fulles aspres, el tany espinós, el gust irritant, etc. i que en general són utilitzades en una altra categoria de símbols rituals (ritus nocturns). Però cal dir també que no sempre són les propietats sensibles de les plantes allò que els evuzok oposen, sinó les diferents funcions que poden atribuir a una mateixa propietat. Així, per exemple, el caràcter espinós d'una planta pot ser retingut per elaborar un símbol ritual destinat ja sigui per fer un encanteri (símbol ritual de caire antisocial), ja sigui per protegir la comunicat contra aquests mateixos encanteris (símbol ritual de caire social). Assenyallem, en fi, que de vegades no és ni la propietat de la planta, ni la funció que se li atribueix, allò que es pren en compte, sinó el tipus d'esdeveniment que es produeix en una circumstància particular. És el cas de la

planta *myan mfag mfag* (*Cestus sp.*). Aquesta planta pertany a la categoria de plantes *evovoe* (les seves fulles són suaus i vellutades) i per aquesta raó, té un paper molt important en els ritus *diürns* de caire social. Però els medecinaires també la utilitzen de vegades en els seus ritus *nocturns* relacionats amb la màgia i la bruixeria. En tots dos casos, aquest *Cestus* és utilitzat per assenyalar la frontera que separa dos mons irreductibles. Però l'esdeveniment que es produeix i que el ritu assaja de controlar no és el mateix segons es contempli el ritu *diürn* o el ritu *nocturn*. En el primer, la planta *myan mfag mfag* és utilitzada per assenyalar la frontera que separa simbòlicament el món conegut del poblat del món desconegut o estranger, quan una persona passa del primer al segon en emprendre un viatge vers un país llunyà. En el ritu *nocturn*, al contrari, el medecinaire utilitza aquesta mateixa planta quan una força estrangera (un esperit provinent d'un altre món ha de fer irrupció en el món del poblat. En aquest cas, l'esdeveniment apareix invertit. No és res de *dins* que se'n va a *fora*, sinó alguna cosa d'un altre món (un esperit) que fa irrupció en el món dels homes. I és aquesta inversió la que permet que una mateixa planta sigui utilitzada en dos ritus diferents, mantenint la mateixa funció que consisteix a protegir els límits que separen dos mons irreductibles. Totes aquestes indicacions demostren la importància de l'estudi de l'etnobotànica d'un poble en tots els seus aspectes i detalls per comprendre la manera com una cultura determinada concep i organitza el seu entorn vegetal tot elaborant un sistema de nomenclatura, de classificacions i de significacions.

Lluís Mallart i Guimerà